

**De impact van mindblowing gebeurtenissen
op mens, markt en maatschappij**

GAP THE MIND HERMAN KONINGS

Lannoo

1

6

2

7

3

8

4

9

5

10

Inhoud

Gap the music (Steven De Beukelaer)	7
Check-in: <i>un peu moins de tests</i> (Klaas Fremaut)	11
1 PSYFI	13
2 WAT GEBEURT ER NA WAT ER GEBEURDE?	23
<i>The future was better</i> — Dennis Claus	48
3 BESCHAVINGSPROCESSEN OP STEROÏDEN	53
1 Individualisering	62
2 Vloeibare identiteit	69
3 Mobiliteit	87
4 Urbanisatie	98
5 Veiligheid	119
6 Gezondheid	131
7 Globalisering	150
8 Duurzaamheid	162
9 Kennis	192
10 Verbinding	208
<i>Bewust reizen verrijkt</i> — Vincent Nijs	222
4 VEERKRACHT EN WEERKLANK	227
<i>Clean Cosmopolitan</i> — An Bogaerts	242
5 PURPOSE POSE	245
<i>Bye bye boomers</i> — Lander Janssens	264
Check-out: <i>le futur se répète</i>	269
Ere wie ere toekomst	291
Play it again, Sam	292
Webwijs	293
Bronnen	294
Fotoverantwoording	296

CHECK IN

UN PEU MOINS DE TESTS

'Un peu moins de tests et un peu plus de testicules', zei ik. Meer was er niet nodig om Herman – *in tempore non suspecto* – op stang te jagen en hem aan te zetten tot een vurig pleidooi over de zin van marktonderzoek. Ik had die dag in 1991 een uurtje tijd voor zijn allereerste (en meteen ook laatste) acquisitiebezoek uitgetrokken. Het werd een halve dag.

We zijn inmiddels drie decennia verder, een stuk wijzer ook en vooral nog steeds in de ban van *'what happens after what happened'*.

Om in de toekomst – of zijn het eerder toekomst? – te kunnen kijken, is het altijd goed even terug te blikken. Het onvolprezen nut van een kleine achteruitkijkspiegel in een wagen met een grote voorruit.

In den beginne – het woord 'trendwatcher' bestond zowaar nog niet – deed hij, zijn pad nog zoekende, aan 'guesstimating' of 'de nobele kunst van het gisten', samengesteld uit het intuïtieve gissen (buikgevoel) en het wetenschappelijke schatten (verwachten).

Al snel zaten we op de eerste rij bij Hermans lezingen, die hij stevast opende met de disclaimer dat al wat hij zei onder voorbehoud van oorlogen, natuurrampen en ... pandemieën was. Het kan dan ook geen toeval zijn dat de voorspeller in zijn eerste boek *De stand des tijds* uit 2006 op pagina 169 reeds gewag maakt van 'de Pandemie van 2017'. Jawel, hij zat er zowaar drie jaar naast.

En de neologismen, het huismerk en afweerschild van de trendspeurder, teelden wierig. Op menig netwerkevent – waar is de tijd – konden we tot prikkeling van velen uitpakken met wat de demiurg oreerde: van medioren, 361°-kijken en flexistentialisme via de SKI-generatie, social networking en fouthenticiteit tot fygitaal, wachtmerries en de paradoctrine.

Ik breng graag even deze laatste onder de aandacht: de paradoctrine. Wie zijn toekomst wil beheren, moet leren paradoxen te absorberen. Eind vorige eeuw – we moesten de 21ste eeuw nog in en het internet was nog embryo-naal – stelden we vast dat er (toen reeds) een informatie-overload was, ook 'ver-te-veling' genaamd. De snelheid van verandering verandert immers exponentieel. 'Er is nood aan een nieuwe doctrine die leert omgaan met paradoxen: de paradoctrine', stelde Herman. Brandend actueel in deze tijden, want het was meteen een oproep om intellectueel ongehoorzaam te zijn, te

ont-leren wat we geleerd hebben, te stoppen met het plannen op korte termijn en vooral te leren omgaan met de zekerheid van onzekerheden.

Actueler dan dat kun je het *hic et nunc* niet brengen.

Ik maak nog graag een diepe buiging voor allen die het kortetermijndenken even inruilen voor het kathedraal denken. Het is onze morele plicht onze mind te gappen, om collectief ons brein te stretchen, ja zelfs over de eeuwen heen. Omdat het kan.

En vergeet vooral nooit: *'Someone is sitting in the shadow today because someone planted a tree a long time ago.'*

Klaas Fremaut

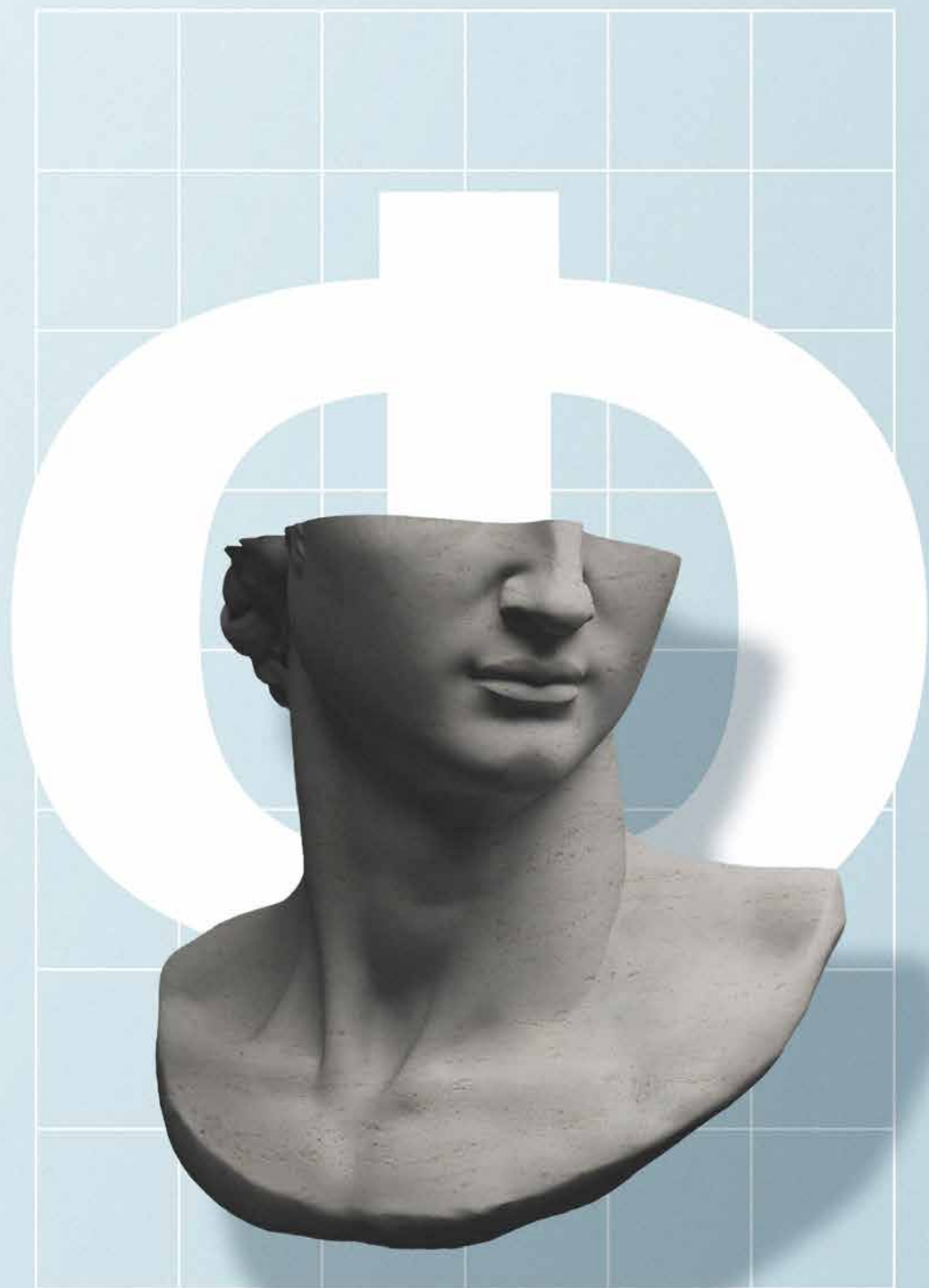
Klaas Fremaut

is *founding father* van het Kortrijkse Focus Advertising, dat campagnes bedenkt voor onder andere Westtoer, VLAM, Barco, Ardo, Cambio, Kortrijk Xpo, Unilin Panels en Woody. Hij was er zakelijk leider. Hij stond in die hoedanigheid dertig jaar geleden ook mee aan de wieg van Hermans trendwatchbureau nXt. Hij is een trotse West-Vlaming, bestuurder bij het internationale Confrad-netwerk en enthousiaste mentor bij Start-It@KBC. In zijn vrije tijd probeert hij kathedraal te denken.

1
PSYFI

PSYFI

Driekoningenrevolutie

Het is 6 januari 2021. Het derde decennium¹ van de 21ste eeuw is net geland en de wereld staart met open mond naar de bestorming van het Capitool in Washington DC door een muitend groepje verwarde, maatschappelijk bijziende, dolgedraaide MAGA²-Amerikanen. De 'Driekoningenrevolutie' heeft haar pagina in de boeken van de wereldgeschiedenis verdiend.

Historische iconen en ijkpunten. Twintig jaar geleden begon het nieuwe millennium als het 'Millennium van FUD' (*Fear, Uncertainty & Doubt*). De eerste decennia waren die van Al Qaida en Osama Bin Laden (met de terroristische aanslagen op New York en Arlington op 11 september 2001 als mijlpaal), van de aansluiting van China bij de Wereldhandelsorganisatie (11 december 2001), van de euro als betaalmiddel (2002), van de mondiale crisis op de financiële markten (die in de zomer van 2007 ontstond en pas eind 2011 kon worden afgeklopt), van de Arabische Lente (december 2010), van mensonwaardige vluchtelingenkampen aan de buitengrenzen van Europa (sinds 2013), van de opkomst van ISIS en de terreuraanslagen in West-Europa (vooral in 2015 en 2016), van de Brexit-saga (2016–2020) en van de grootste gezondheids crisis sinds de Spaanse griep of sinds de Tweede Wereldoorlog (afhankelijk van de definitie van 'gezondheid').

Het waren de decennia die gekleurd werden door de opkomst van dissidentie, populisme, ontwrichting en klimaatontkenning. Het begon met het allereerste wettige huwelijk tussen twee mensen van hetzelfde geslacht en eindigde met een aantal hoogbejaarde stervelingen met opgestroopte mouwen in blijde verwachting van het COVID-19-vaccin. Daartussen hadden we de Occupy-beweging, Black Lives Matter, #MeToo, Femen, Pussy Riot, LGBTQIAPS+-rechten, de opkomst van alt-right en QAnon, Greta Thunberg en Extinction Rebellion.

Het waren ook de decennia van voortdurende technologische ontwrichting, met cloudcomputing, e-commerce, streaming entertainment, sociale media en big data in de hoofdrol. We gebruikten onze telefoons om verbinding te maken, *wearables* om onze gezondheid te monitoren, 1-2-3-4G (in afwachting van 5G) om ons bereikbaarder te maken, en de *gig*-economie om voor een habbekrats zo nu en dan over een eigen butler (of is het 'slaaf'?) te kunnen beschikken. We hebben ook geworsteld met geavanceerde robotica,

1 Het jaar 2001 was het eerste jaar van de 21ste eeuw en het allereerste jaar van het derde millennium volgens de christelijke jaartelling. Het jaar 2021 is bijgevolg het eerste jaar van het derde decennium.

2 MAGA = *Make America Great Again*, de verkiezings slogan waarmee Donald J. Trump in 2016 de Amerikaanse presidentsverkiezingen won.

kunstmatige intelligentie, machinaal leren, dataprivacy, *mixed-reality-interfaces* en het recht om vergeten te worden. Voorts zag je bij aanvankelijk enthousiaste (academische) *cyberwatchers* en techjournalisten het onbehagen groeien jegens de versluierde/duistere politiek van gegevensopslag en de haast niet meer in te perken economische macht van de Big 9 (AMAFA- en BATX-bedrijven³).

De natuur, die we op verschillende manieren in de steek hadden gelaten, sloeg terug op zoveel andere manieren. Van de bosbranden in onder meer Australië, Griekenland en Californië tot het smelten van de permafrost in Siberië, en ten slotte tot de wereldwijde paniek veroorzaakt door COVID-19. Onze manier van leven is onherkenbaar door elkaar geschud. Is hiermee alles verloren? Kunnen we het rommeltje schoonmaken? En wat gebeurt er na wat er gebeurde?

Allemaal vragen naar wat de toekomst brengen zal. *And that's where I come into play ...* En dat mag je best letterlijk vertalen. Hier waag ik me – en graag – in het spel. De toekomst is een gigantisch spel of speelveld, waarin de wending een nogal wispelturige hoofdrol speelt en bijna acht miljard planeetbewoners haar tegenspelers zijn.

Het draait niet om het voorspellen,
maar om het voorstellen van de toekomst.

Psiencefiction

Wetenschappelijk-psychologische fictie, zo zou je mijn expertise kunnen noemen. Ik ben van opleiding een 'licentiaat/master in de theoretische en experimentele psychologie, met een specialisatie in de neuro-fysio-psychologie' (KU Leuven, 1989) en heb me in de jaren 1990 bekwaamd in de nobele kunst van het 'gisten' – *guesstimating*, zoals de Engelstaligen het plegen te noemen: het combineren van intuïtie, buikgevoel, ervaringsdeskundigheid met de wetten en wetmatigheden van de rede en de wetenschap. Kort gezegd is 'gisten' het verbinden van 'gissen' (op buikgevoel en ervaring gestoeld vermoeden of aanvoelen) met 'schatten' (op ratio, wetenschappelijk onderzoek en statistiek geënte prognoses). En dus kun je me als 'gister van morgen' catalogiseren. Dat het morgen anders zal zijn dan vandaag, weet iedereen, maar hóé anders weet niemand. In dat opzicht zijn veranderingspsychologen

³ AMAFA = Alphabet (Google), Microsoft, Amazon, Facebook en Apple. BATX = Baidu, Alibaba, Tencent en Xiaomi.

en andere *trendwatchers* feitelijke ‘onwaarzeggers’: de toekomst is per definitie ‘onwaar’, je kunt immers geen waarheden vertellen over iets wat zich nog niet heeft voorgedaan. En het minste wat je van de toekomst kunt zeggen, is dat ze nog niet is komen opdagen. ‘Onwaarzeggers’ zijn de opposanten van de waarzeggers van het fabelachtige soort: astrologen, kaartleggers, paragnosten, tarotlezers, numerologen ... die veel beloven, maar vooralsnog geen overtuigende scorekaarten kunnen overleggen, tenzij die van hun bankrekening.

Doordat steeds meer trendonderzoekers zich bewust zijn van de complexiteit van het menselijk gedrag en van de hoge omslagsnelheid van veranderingen, stellen ze zich ook steeds vaker voorzichtig, voorwaardelijk en voorbeschouwend op, wat hen – paradoxaal genoeg – dichterbij de waarheid brengt dan hun esoterische collega’s, die de waarheid over de toekomst onvoorwaardelijk blijven claimen.

De rode draad of richtlijn in mijn werk is altijd de wetenschap geweest. Maar ook de wetenschap start vanuit een vooronderstelling, en die vindt altijd haar oorsprong in nog ongefilterde waarneming, in vermoedens, in intuïtie, in serendipiteit of zelfs in dromen. Vervolgens komen de rationele rasters, het schrijfspeuren, gesprekken met experts, het *werveldenken*, een trosje proefballonnen (en erop toezien dat deze niet gevuld zijn met gebakken lucht) en ten slotte het wetenschappelijk experiment. Dit allemaal om één doel te dienen: het ontkrachten/falsifiëren van die nulhypothese, van die vooronderstelling!

De moeilijkheid met het veranderend gedrag van mensen, en met name met gedragswijzigingen in de toekomst, is dat dit moeilijk in een wetenschappelijk verantwoorde proefopstelling kan worden gevat. Of, hoe, hoe intens, hoe volhoudbaar ... mensen in de toekomst hun gedrag zullen aanpassen aan wijzigende omstandigheden, is lastig in te schatten, omdat het menselijk gedrag gestuurd (of gestoord) wordt door een onmetelijk aantal variabelen, die heel moeilijk *in vitro* (laat staan *in vivo*) kunnen worden geoperationaliseerd of nagebootst. Hoe bijvoorbeeld Marsreizigers in psychologische en sociale zin zullen reageren na een halfjaar verblijf op de rode planeet is zeer moeilijk te voorspellen op grond van *biosferische* experimenten op Antarctica of in de Mojavewoestijn. Het besef alleen al dat je aan een ondermaans experiment meedoet, wetende dat je enkele maanden later met betekenisvolle anderen een blond bier op een zonovergoten terras aan de Gentse Graslei zult drinken, maakt dat de onderzoeksresultaten van vele mitsen en maren moeten worden voorzien. Dit is absoluut geen pleidooi tegen psychologische laboratoriumonderzoeken – je wordt er zeker door op een goede weg gezet – maar het blijft ‘gisten’ ... De eerste onderzoeksvraag

is trouwens of iemand die het zeer prettig vindt om met geliefden een glas te heffen op een prettig terras überhaupt een expeditie naar Mars zou overwegen ...

'Leer mij de mensen kennen, ik ben er jarenlang een geweest.' (Herman Van Veen)

Het (zo) wetenschappelijk (mogelijk) kijken naar het toekomstige veranderende gedrag van mensen, consumenten, burgers, patiënten, generaties ... is dus een kwestie van rede, redelijkheid, kennis van (= literatuur over) de menselijke soort en het besef dat je de waarheid niet in pacht hebt.⁴ Het draait allemaal om *psciencefiction* (psyfi): de toekomst is onwaar en dus fictie, maar door er wetenschappelijke psychologie op los te laten, mag je best claimen dat je toekomstvermoeden de uiteindelijke realiteit dichter zal benaderen dan wanneer je louter op een tarotkaart of een dobbelsteen zou vertrouwen. Het gaat dus niet om het voorspellen, maar om het wetenschappelijk verantwoord voorstellen van de toekomst. Als je er dan nog een snuifje relativeringszin en een wolkje storytelling aan toevoegt, en ook nog waakt voor sturende, zelfvullende profetieën,⁵ dan ben je in ieder geval goed uitgerust om je te wagen op de onrustige baren van *pscientific guesstimating* ...

Onder de roos

De toekomst bevindt zich per definitie in een voortdurende staat van vaagheid en variabiliteit. In mijn gelijknamige boek uit 2011 gebruik ik de Latijnse uitdrukking 'sub rosa' om die permanente *staat van niet-staat* te duiden. Sinds de 16de eeuw wordt door juristen het begrip 'sub rosa' gehanteerd om aan te geven dat iets 'in vertrouwen', 'onder embargo' of zelfs 'onder tafel' wordt gehouden. Het daglicht bevindt zich niet in de buurt, met andere woorden. Maar ook psychologen en toekomstwaarnemers zouden zich van die term kunnen bedienen wanneer ze willen uitdrukken dat iets 'zich net onder het oppervlak bevindt', 'nog niet gedefinieerd is' of 'nog in ontwikkeling is'. De toekomst is altijd 'onder de roos': er is voldoende kennis om een profiel van de toekomst – zelfs met wat glooing en kleur – te schetsen, maar

4 De waarheid zul je nooit in handen hebben. Die van de toekomst dus niet, maar ook niet die van het heden: zo'n driekwart van onze waarneming is – volgens cognitiepsychologen – subjectief gekleurd/vervormd. Ook het verleden faalt bij de waarheidstoets: kennis van de geschiedenis halen we uit overlevering, die dan weer subjectief gekleurd en cognitief vertekend is.

5 Iets wat je helpt bewerkstelligen door het luid en overtuigend genoeg te verkondigen aan een voldoende grote groep (andere) influencers. Vooral modetrends hebben een lange traditie van selffulfilling prophecy's.

een weergave in klare lijn is uitgesloten. En als de toekomst zich alsnog in hoge resolutie toont, dan is de omschrijving ‘heden’ meer gepast.

De roos is de bloem die het best gedijt bij trends en toekomst; semiotici beschouwen de roos niet alleen als een symbool van aantrekkelijkheid, genegenheid en verlangen, maar ook van betrekkelijkheid, vergankelijkheid en wedergeboorte.

GOBO

Ik ken Tom Savigar al bijna twintig jaar. Tom is een toekomstverkenner, die bijna vijftien jaar lang mee het toonaangevende Britse toekomstagentschap The Future Laboratory⁶ heeft geleid en sinds 2020 in Noorwegen (het moederland van zijn echtgenote) zijn eigen transformatiebedrijf Avansere⁷ bestiert. Tom is een bijzonder aardige vrollega,⁸ die in 2008 wat hij het ‘Vijfde Scenario’ heeft gedoopt het licht heeft doen zien. Scenarioplanners werken doorgaans met vier mogelijke scenario’s:

- Scenario 1: morgen zal min of meer zijn zoals vandaag;
- Scenario 2: alle variabelen in acht genomen, zal morgen beter en hanteerbaarder zijn dan vandaag als we ons in dezelfde richting ontwikkelen die we momenteel uit gaan;
- Scenario 3: alle sociale, culturele, economische en maatschappelijke omstandigheden verslechteren;
- Scenario 4: dingen zijn nooit zwart of wit, maar complex en glibberig.

Nu er steeds meer radicale veranderingen simultaan plaatsvinden als gevolg van economische, ecologische, maatschappelijke, politieke, wetenschappelijke en zelfs biologische trillingen, kan van lineaire scenario’s geen sprake meer zijn. Het wereldwijde economische, politieke en milieusysteem is ingestort, onze biologische en bedrijfssystemen zijn aan het muteren, en er ontstaan nieuwe vormen van werken, leven en samenleven. Dit alles verandert onze wereld op diepgaande wijze.

We zijn getuige van veranderingen die zullen leiden tot een biotechboom die geavanceerder en cultureel uitdagender zal zijn dan de dotcomboom van de jaren 2000; nieuwe groeisectoren zoals bio-informatica, nanotechnologie, stamceltechnologie, artificiële intelligentie en blockchain- en kwantumtechnologie; ‘w(h)healthcare’ als een nieuw economisch en lifestylemodel dat

6 www.thefuturelaboratory.co.uk

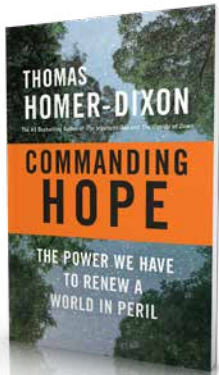
7 www.avansere.no

8 Een vrollega is een bevriende collega.

onze gezondheid ziet als een nieuwe maatstaf van rijkdom; sociaal-kapitalisme als het nieuwe standaardmodel voor de handel in het Westen; China als een kapitalistische wereldmacht; nieuwe, gemodificeerde gewassen die we gebruiken om vaccins te ontwikkelen enzovoort ...

Terwijl scenarioplanners dergelijke 'ondenkbare' ontwikkelingen traditioneel van de hand wijzen omdat ze grotesk (G), ongezien (O), bizar (B) en ongelooflijk (O) zijn, vormen *GOGO's* in toenemende mate onze toekomst. Er is dus een *vijfde scenario*, dat suggereert dat het ondenkbare gebeurt. En om verandering te omarmen, moeten we eerst de onvermijdelijkheid van verandering toestaan – door *het ondenkbare te denken* bij het vooruitlopen op toekomstige gebeurtenissen.

'Vandaag is lokaal voedsel nog een lifestylekeuze, morgen een noodzaak.' (Thomas Homer-Dixon, 2006)

In zijn boeken *The upside of down: Catastrophe, creativity and the renewal of civilisation* (2006) en *Commanding hope: The power we have to renew a world in peril* (2020) stelt de Canadese politicoloog Thomas Homer-Dixon⁹ dat de toenemende en steeds meer convergerende energie-, milieu- en politiek-economische spanningen kunnen leiden tot een verstoring van de nationale en de mondiale orde.

Zo zal robotisering zich in alle professionele geledingen laten gelden en zullen dus niet enkel bijvoorbeeld automonteurs en bagageverwerkers maar ook *financial controllers* en hartchirurgen moeten vrezen voor het behoud van hun baan. Het probleem dat snel volgt is dat louter praktisch opgeleide werknemers een moeilijker omscholingsparcours wacht dan theoretisch opgeleiden, hetgeen wantrouwen, sociale onrust en politieke radicalisering in de hand zou werken.

Het versmallen van de fysieke afstand tussen productie en consumptie van goederen (en diensten) wordt al een tijdje door mobiliteitsdeskundigen, ecologen en een aanzienlijk aantal economen vurig bepleit en komt door de gezondheids crisis van 2020 helemaal in het brandpunt van ieders belangstelling te staan. Daarnaast zien heel wat economische groeilanden (vooral in Azië en Afrika) hun eigen middenklasse en dus ook de binnenlandse

9 Tegenwoordig directeur van het Cascade Institute aan de Royal Roads University in British Columbia (Canada), een onderzoekscentrum dat zich bezighoudt met het volledige scala aan milieu-, economische, politieke, technologische en gezondheids crises van de mensheid. <https://homerdixon.com>

vraag naar consumptiegoederen sterk groeien, met systematische tekorten, bevoorradingshinder en prijsstijgingen als gevolg. Niet alleen belangengroepen, maar steeds meer consumenten en (dus ook) beleidsmakers en ondernemers vragen erom dat onder meer de voedsel- en kledingproductie, maar bijvoorbeeld ook de fabricage van mondmaskers en injectienaalden dichterbij huis plaatsvindt. En dus wordt van lokale initiatiefnemers/gemeenschappen verwacht alles in stelling te brengen om het cultiveren, verwerken en plaatselijk verspreiden van allerlei (ook nieuwe) grondstoffen en gewassen mogelijk te maken.

Hierbij mag ook de rol van *additive manufacturing* (AM) niet worden vergeten. 3D-printtechnologie zal van onze buurtwinkels minifabrieken maken; we zullen patronen voor eenvoudige voorwerpen als speelgoed, huisraad of computerbenodigdheden downloaden en vervolgens die producten in onze winkel om de hoek laten printen. Het bedrijfsleven zal zich genoodzaakt zien zich aan te passen door blauwdrukken in plaats van afgewerkte, verleidelijk verpakte goederen te gaan verkopen.

Het zijn deze manifeste en dwingende *GOBO*-veranderingen – nog steeds volgens de stellige en al sinds 2006 volgehouden overtuiging van Thomas Homer-Dixon – die voor een deel van de samenleving moeilijk verteerbaar zullen blijken en aanleiding kunnen geven, zoals in de jaren 1930, tot polarisatie en extremistisch verzet.

De inmiddels vijftien jaar oude boodschap van Homer-Dixon is vandaag actueler dan ooit: zoals van een historische noodtoestand kon worden verwacht, heeft de coronacrisis zich als een hefboom onder wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen gewurmd en aanleiding gegeven tot meer initiatieven bij overheden en industrie en tot minder weerstand bij burgers en consumenten om fikse veranderingen door te voeren. Door het groeiend aandeel *believers*/supporters van het vijfde scenario (dat door de pandemie zelfs aan kracht en snelheid wint) zal een nog steeds substantieel deel van de bevolking zich door technologie en wetenschap verongelijkt, verdrukt of zelfs vernederd voelen, en zullen overheden, bedrijven en burgerbewegingen nog meer inspanningen moeten leveren om iedereen aan boord te houden, zonder de reële angsten en de beroerde gemoederen (vooral bij ouderen, kansarmen en karakteriële dwarsliggers) te veronachtzamen. Er vindt nu eenmaal verandering plaats, en we hebben de neiging ons ertegen te verzetten tot het te laat is om de impact ervan op te vangen.

‘We moeten aandacht besteden aan het nieuwe en het volgende, en het volgende omarmen’, predikt Homer-Dixon. ‘We moeten *paraatheid* als een levende strategie in het hart van onze organisatiewaarden plaatsen.’

2

WAT
GEBEURT
ER NA
WAT ER
GEBEURDE?

WAT GEBEURT

ER NA WAT

ER GEBEURDE?